

J A A R B O E K

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

Commissie van Redactie:

Dr. W. F. BAX (Amsterdam).

Dr. H. ENNO VAN GELDER (Voorburg).

Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht).

Dr. A. N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA (Amsterdam).

XXXVIII 1951

AMSTERDAM

UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP

1951

BOEKBESPREKINGEN

Sylloge Nummorum Graecorum, Volume V, Ashmolean Museum Evans Collection, Part I Italy. Published for the British Academy by Geoffrey Cumberlege, Oxford University Press, London, E.C. 4 and Spink and Son, 5—7 King Street, St. James's, S.W. 1, London 1951.

De British Academy hervat haar uitgave van de *Sylloge Nummorum Graecorum*, die tijdens de oorlog zelfstandig in Denemarken was voortgezet met een imposante rij publicaties van de nationale collectie. Het thans verschenen deel is gewijd aan de verzameling van Sir Arthur Evans, thans in het Ashmolean Museum te Oxford. De onlangs gestorven numismaticus Dr. J. G. Milne publiceert in 8 platen en bijbehorende beschrijvingen de Grieksche munten van Italië. De tekst is wel zeer summier (al is opgave van de maten o.i. een noodeloze toevoeging); gaarne had men althans enkele literatuurverwijzingen gezien; noode mist men ook maar eenige dateering. De typografische verzorging van tekst zowel als illustraties is voorbeeldig. Ondanks alle respect voor de aan dit werk bestede zorg en voor het verkregen resultaat rijst toch de vraag, of dit genre publicaties thans het meest gewenscht zijn.

L. Naville, *Les Monnaies d'or de la Cyrenaïque (450 à 250 avant J.—C)* (Genève 1951) — In dit zeer fraai uitgegeven werk geeft de schrijver een zorgvuldige en zakelijke catalogus van de gouden munten van Cyrenaica, waarvan het merendeel uit Hellenistischen tijd stamt. Hij steunt daarbij op de indèeling en chronologie van Robinson in diens catalogus van het Britsch Museum. Van elke varieteit wordt een korte, duidelijke beschrijving gegeven — gevolgd door een lijst van de aan den schrijver

bekende specimina — en een voortreffelijke illustratie. Het commentaar is zeer sober gehouden, maar is in zijn bescheidenheid vaak suggestief. Zeker een waardevolle bijdrage tot onze kennis van de Grieksche munt!

Onthoudt de schrijver zich hierin van alle conclusies, hypothesen en ideeën, in de 3 annexen — slechts in zeer los verband met het voorgaande — uit hij zich zeer positief. Zoo berekent hij het Romeinsche pond op 322,56 gr. en bestrijdt hij — o.i. terecht — de meening, als zouden bij de vervaardiging van Grieksche stemfels patrijzen zijn gebruikt.

M. Grant, *Roman Anniversary Issues* (Cambridge 1950). — In dit levendig geschreven boekje, dat de schr. bescheiden een „exploratory study” noemt, poneert hij de suggestieve stelling, dat vele emisies van Romeinsche munten jubileum-uitgaven zijn ter herdenking van belangrijke historische of religieuze gebeurtenissen. Zoo worden volgens hem na een eeuw, een veelvoud of deel daarvan stichtingen van stad en tempels, geboorte, dood, imperium of priesterschap van vereerde voorgangers, politieke evenementen en roemruchte wapenfeiten met min of meer toepasselijke voorstellingen herdacht.

Met tal van voorbeelden weet hij deze stelling geheel aannemelijk te maken, al gaat hij misschien hier en daar in de toepassing wat ver. Hij opent zoo nieuwe perspectieven niet alleen voor de numismatiek, maar ook voor de archeologie, zoowel wat dateeringen als interpretaties betreft. Inleiding en eerste hoofdstuk bevatten bovendien interessante beschouwingen over de huidige ontwikkeling der Romeinsche numismatiek en haar steeds groeiende beteekenis voor de geschiedschrijving.

C. H. V. Sutherland, *Coinage in Roman Imperial Policy 31 B.C.—A.D. 68* (London 1951). — Welk een rijke bron de Romeinsche munten voor den historicus kunnen zijn, wordt hierin overtuigend aangetoond. Als zoovele keizerlijke proclamaties kunnen zij zorgvuldig worden gelezen en geanalyseerd. Speciaal de eerste emissies van iederen keizer bevatten zijn regerings-

program in pregnante vorm. Vooral voor de periodes van tastend zoeken en onzekeren overgang, waarvan andere bronnen slechts het uiteindelijk resultaat vermelden, blijken zij bijzonder instructief. De geleidelijke overgang van late Republiek naar vroege Keizertijd, de voor het principaat zoo belangrijke jaren na de slag van Actium (31—27), de overgang van principaat naar autocratie onder Caligula, het onherroepelijke einde van deze eerste periode van de keizertijd volgen wij hierin, onder deskundige leiding van den schr., stap voor stap. Augustus' dynastieke bemoeiingen, de groeiende en tanende invloed van Seianus onder Tiberius en die van Macro onder Caligula, Agrippina's ambities en intriges, zij blijken ons duidelijk.

Zoo worden overzichtelijk, boeiend en uitvoerig de munten behandeld als weloverwogen propaganda en daarmee essentieel onderdeel der vroeg-keizerlijke politiek. Twee appendices bespreken nog de officieele muntplaatsen met hun emissies en het muntstelsel. Dit boek is dan ook, zoowel door inhoud als methode, van even groot belang voor den algemeen historisch als den speciaal numismatisch geïnteresseerden lezer.

H. R. W. Smith, *Problems Historical and Numismatic in the Reign of Augustus*, University of California Press (Berkeley and Los Angeles 1951) — Min of meer bij de Britsche „school” sluit dit merkwaardige boek aan, waarin tal van historische en numismatische problemen uit Augusteëischen tijd behandeld worden. De schrijver gaat hierbij uit van van een denarius met een portret van den ouden Cinna, dat in 15/4 v. C. door den jongen Cinna als muntmeester geslagen zou zijn en dan niet het in die jaren gebruikelijke portret van den keizer vertoont. Zelf trekt hij de echtheid sterk in twijfel, maar hij acht toch ook weer de valsheid onbewezen. Neem men de authenticiteit aan, dan vinden daarmee volgens den schrijver verscheidene problemen een oplossing. De discrepantie tusschen de beweringen van Seneca en van Dio omtrent Cinna wordt verklaard. Ook wordt het begrijpelijk, dat plotseling na 15 v. C. de muntmeesters geen goud en zilver meer aanmunten; uit de geciteerde litteratuur blijkt, dat den schrijver, het artikel

van Panvini Rosati (*Archeologia Classica* 1951) nog niet bekend is, waarin hiervan een nuchtere en zeer waarschijnlijke verklaring wordt gegeven. Ook de kwesties van het monopolie van de munt te Lugdunum en het al of niet bestaan van een Mars-tempel op het Kapitoel worden in het betoog betrokken.

Het boek getuigt van breede kennis, eruditie en originaliteit. Hoewel hier en daar gewrongen en wijdlopig, weet het toch te boeien en tot nadenken te brengen. De argumentatie is echter meer vernuftig dan overtuigend. De figuur van Cinna wordt op deze wijze niet geheel aannemelijk gemaakt, zijn munt blijft op zijn minst verdacht.

Prof. Dr. J. H. Jongkees, Athenian Coin Dies from Egypt, in *Numismatic Chronicle* 1951, blz. 298—301.

De schr. publiceert twee bijeenhoorende muntstempels van Atheensche tetradrachmen van 4de-eeuwsche stijl in het Allard Pierson Museum te Amsterdam, indertijd door von Bissing te Alexandrië verworven. Merkwaardigerwijze zijn zij van lood, hetgeen er op zou wijzen dat zij of als wijgeschenk dienden of een doode in het graf waren meegegeven. Volgens den schr. leveren zij in elk geval het bewijs dat in de 4de eeuw in Egypte tetradrachmes van Atheensch type zijn geslagen; o.i. zijn zij hoogstens een aanwijzing, dat in de 4de eeuw of later dergelijke munten in Egypte zijn geslagen.

Mr. M. Daniëls, De antieke munten der Nijmeegse verzamelingen in *Oudheidkundige Mededeelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 1950, blz. 1—32.

De Nijmeegsche oud-archivaris Mr. Daniëls behandelt in deze uitvoerige en zorgvuldige studie de in Nijmegen gevonden Romeinsche munten. Niet minder dan 4680 stuks zijn door hem onderzocht! De verzamelingen van de Gemeente Nijmegen en van het Museum Kam leveren het grootste aandeel, maar ook aan groepen munten, bij opgravingen aan den dag gekomen, en aan oude Nijmeegsche verzamelingen wordt aandacht gewijd. Grafieken verduidelijken het betoog. Schr. komt tot de conclusie dat

Ulpia Noviomagus omstreeks 270 is verlaten en ziet geen reden tot de vroeger wel eens geuite veronderstelling, dat in Romeinsche tijd te Nijmegen gemunt zou zijn.

Het is alleen jammer dat het gebruik van de verouderde 1ste editie van Cohen het den lezer niet gemakkelijk maakt de genoemde stukken na te slaan; ook elders ware wellicht van modernere numismatische litteratuur meer profijt getrokken.

Mr. P. C. J. A. Boeles, *Friesland tot de elfde eeuw. Zijn vóór en vroege geschiedenis*. Tweede druk ('s-Gravenhage 1951) — Uitgegeven in opdracht van het Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden.

In de tweede, herziene en uitgebreide druk van zijn „Friesland tot de elfde eeuw”, dat tot een waar standaardwerk is uitgedijid, wijdt Mr. Boeles groote aandacht aan de in Friesland gevonden munten. Dit is des te verheugender, daar het numismatisch gedeelte geen aanhangsel vormt, maar de munten tezamen met het archeologisch materiaal de grondslag vormen, waarop de reconstructie van het oude Friesland zorgvuldig is opgebouwd.

Uitteraard komen in de eerste twee hoofdstukken, die Friesvóór en in het begin van den terpentijd (tot 50 v. C.) behandelen, geen munten voor. Maar in de bespreking van den Romeinschen tijd nemen zij al dadelijk de hun toekomende plaats in. De verscheidene vondsten van republikeinsche en vroeg-keizerlijke denarii wijzen op levendige handel; een recente vondst van 14 denarii wordt uitvoerig opgegeven. Van het intenser worden van het handelsverkeer na de opstand der Bataven in 70 n. C. getuigen naast aardewerk, bronzen beeldjes en gerei, mantelspelden en andere sieraden tal van kleine muntvondsten; van de opbloei in de 3de eeuw een fraaie aureus van den Gallischen keizer Posthumus en 2 belangrijke vondsten van antoniniani.

Buitengewoon belangrijk zijn de numismatische gegevens voor de derde periode van den terpentijd (5de tot midden 8ste eeuw). In de eerste faze van het Germaansche muntwezen, dat de schr. tot 600 laat duren, onderscheidt hij 3 groepen:

munten der laat-Romeinsche en Byzantijnsche keizers en te identificereen Germaansche naslagen;

pseudo-keizerlijke, niet te identificereen Germaansche maar niet-Friesche naslagen;

pseudo-keizerlijke, niet te identificereen Friesche naslagen.

Niet minder voortreffelijk wordt de tweede faze behandelde (600—750), waarbij het keizerlijk voorbeeld wordt losgelaten. Merovingische munten van koningen en monetarii leeren ons de handelsrelaties van Friesland kennen; de munthuizen van Dorestad en Maastricht krijgen speciale aandacht. De muntvondsten van Dronrijp, Nietap en Wieuwerd worden zorgvuldig behandeld, waarbij een Friesche onofficieele groep trientes, het zgn. type Dronrijp, naar voren komt.

Een uitvoerige catalogus van de in Friesland gevonden gouden munten uit deze tijd openbaart en ordent een schat van gegevens en is daarmee een onmisbare gids geworden in het doolhof van het „barbaarsche” muntwezen.

Ook de kleine zilverstukken, de zgn. sceatta's, worden besproken en de nieuwe theorieën daaromtrent getoetst, waarbij de schr. hun Friesche herkomst tegenspreekt. Zijn redenering in deze alsmede zijn — o.i. te late — dateering lijken ons echter zeer aanvechtbaar.

In de vierde periode (750—1000), de Karolingische en Otto-nische tijd, valt de nadruk op de merkwaardige groep Friesche imitaties van de solidi van Lodewijk den Vrome.

Het fraai uitgegeven boek, dat van talrijke illustratiés en kaarten is voorzien, wordt gelukkig voor buitenlanders toegankelijk gemaakt door uitvoerige Engelsche resumés; het kan op deze wijze ook buiten Nederland de belangstelling en weerklank vinden, die het zoo ruim verdient.

A. N. Z.—J. J.

F. van Heesvelde, *Historia de los primeros Philippus daldres, con la leyenda „rey de Inglaterra”, acuñados por todos los talleres monetarios de los Países Bajos españoles (1557—1558—1559), in II Exposición Nacional de Numismática e Internacional de Medallas, Madrid 1951, no. 15, blz. 311—342* — De Antwerpse

numismaticus greep de gelegenheid van de expositie te Madrid aan om het resultaat van zijn minutieuze studie over de in alle Nederlandse munthuizen geslagen Philipsdaalders uit de jaren 1557—1559 (waarop Philips II de titel van koning van Engeland voert), te publiceren door een tentoonstelling van zijn materiaal en een uitvoerige voordracht, die in het Bulletin werd afgedrukt. Uitgaande van dezelfde gedachtengang als ik indertijd in mijn artikel over de Munten van Philips II naar voren bracht, heeft de schrijver zoveel mogelijk alle stempels bijeengebracht en gepoogd deze over de verschillende stempelsnijders te verdelen. De voor die centraliseringspolitiek van de 16e eeuw zo karakteristieke gang van zaken komt hierdoor duidelijk naar voren: de ontwerpen werden gemaakt door de Italiaanse medailleur Gianpaolo Poggini, die ook de eerste zeldzame dienststempels voor de Antwerpse Munt vervaardigde. Spoedig werd zijn taak overgenomen door de gewone graveur van den Manacker, wiens stempels zich hoe langer hoe meer van de oorspronkelijke ontwerpen verwijderden. In andere munthuizen begint het werk steeds met uit Antwerpen afkomstige stempels (soms van Poggini, vaker van van den Manacker), die weer als voorbeeld dienden voor de plaatselijke stempelsnijders. Spoedig vertonen dan ook de stempels der onderscheiden munthuizen duidelijk de hand van individuele artisten met uiteenlopende opvatting en bekwaamheid.

Ondanks enkele bezwaren tegen passages in de algemene inleiding — zo zijn de afzonderlijk genoemde munthuizen van Hasselt en Overijsel identiek — en tegen detailpunten in de classificering — het is voor mij de vraag of dubbelslag niet eerder een eigenaardigheid van een individuele munt dan van een stempel is —, is deze voordracht ongetwijfeld een belangrijke bijdrage tot de kennis van ons muntwezen waardoor de weinig toegankelijke vorm van publicatie te meer te betreuren is. Ook andere nummers van dit bulletin bevatten bijdragen, die de aandacht verdienen: van Pio Beltrán over de datering der Spaanse munten met de namen van Ferdinand en Isabella (nr. 6—10), van Dr. Navascués over in Spange geslagen Romeinse munten (no. 13), van M. Hoc over de muntpolitiek in de Spaanse Nederlanden (no. 14).

C. Scholten, *De Munten van de Nederlandsche Gebiedsdeelen Overzee 1601—1948*, Amsterdam 1951. — Juister dan de definitie in de Algemeene Inleiding geeft de titel de rijke inhoud van dit boek weer: een uitvoerige en nauwkeurige catalogus van de munten, die eerst door de Oost- en Westindische Compagnieën, later door het gouvernement en de diverse tussenbesturen zijn geslagen in het bijzonder voor gebruik in de Nederlandse Overzeese gebiedsdelen. Uitgesloten is dus enerzijds het inheemse geld zonder medewerking van de Compagnie en haar opvolgers geslagen, dat tot ver in de 19e eeuw een zeer grote rol in het betalingsverkeer heeft gespeeld, anderzijds het in Europa zonder speciale kentekenen geslagen geld, dat in Indië in omloop gebracht werd en steeds een integrerend deel van de officiële circulatie heeft uitgemaakt.

Vooraf deze tweede groep mag niet over het hoofd gezien worden bij het bestuderen van de Indische reeksen. Immers de kern van het muntstelsel in de archipel werd steeds gevormd door gewoon Nederlands geld, dat hier te land vervaardigd werd en naar gelang van de behoefte derwaarts gezonden: in de tijd van de V.O.C. gouden dukaten, zilveren rijksdaalders en ducatonen, schellingen, dubbeltjes en stuivers, onder het Ned.-Indische gouvernement gouden dukaten, rijksdaalders, guldens en halve guldens. Grote hoeveelheden van deze soorten zijn, naar uit de muntrekeningen blijkt, speciaal voor Indië geslagen al blijkt dit niet uit de beeldenaar. Slechts bij uitzondering zijn enkele partijen, meest om redenen van Nederlandse, niet Indische muntpolitiek van speciale aanduidingen voorzien; in hoofdzaak gebeurde dat met de duiten en halve duiten in de 18e eeuw, met alle pasmunt in de 19e en 20e eeuw. In Indië zelf daarentegen werd eigenlijk slechts gemunt, wanneer de invoer van geld uit het moederland stagneerde of onvoldoende was; alleen de gouden en zilveren ropijen uit de 18e eeuw zijn een principieel ter plaatse geslagen soort, die dan ook dicht bij de inheemse soorten staat.

Hiermede wil echter geenszins gezegd worden, dat de schrijver al deze soorten in zijn boek had moeten opnemen: hij wil niet

als Netscher & van der Chijs indertijd deden, een overzicht van de in Indonesië gebruikte munten geven, maar beperkt zich tot een bepaald, duidelijk begrensde deel hiervan: de van speciale beeldenaars voorziene soorten (voor de Amerikaanse gebieden geldt mutatis mutandis hetzelfde), en treedt hiermede dus in het voetspoor van Bucknill, die zich eveneens in de eerste plaats tot de verzamelaar van dit speciale gebied wendde. De vergelijking van beide werken valt ongetwijfeld in het voordeel van het nieuwe boek uit: het lijstje verbeteringen op blz. 12 is wel wat bescheiden. Niet alleen is het materiaal hier vollediger beschreven — de auteur kon gebruik maken van het rijke archief van de in Indische munten reeds tientallen jaren gespecialiseerde firma Schulman —, maar ook zeer veel overzichtelijker geordend en gedrukt, door de jaartallen en varianten van ieder type niet afzonderlijk te beschrijven, maar in handzame tabellen samen te vatten. Bovendien gaat het nieuwe boek verder doordat de series van de Voorindische factorijen van de Compagnie — die de heer Scholten reeds in dit *Jaarboek* had bekend gemaakt doch die thans eerst in bruikbare overzichten beschikbaar zijn — en van de Westindische gebieden opgenomen zijn.

De beschrijvingen zijn in het algemeen duidelijk en de opgaven maken, waar controle bij het in een werk als dit zeer begrijpelijke ontbreken van bronvermeldingen, een betrouwbare indruk. Zeer veel heeft de auteur zelf gezien, vermeldingen uit andere bronnen zijn met de nodige omzichtigheid gebruikt. Op verschillende plaatsen konden gangbare meningen dank zij nauwkeuriger onderzoek worden gecorrigeerd. Veel werk is gemaakt van het vermelden van talloze kleine varianten, die van haast ieder jaartal worden beschreven. Het is steeds een der crues van de numismatische literatuur hoever men hiermede behoort te gaan, zolang niet getracht wordt iedere individuele stempel te herkennen, wat bijv. Moquette gepoogd heeft te doen en kon doen omdat hij duizenden exemplaren tegelijk in handen had van enkele series. Bij de hier gevolgde methode, meestal de enig mogelijke, nl. bestudering van een betrekkelijk klein aantal stukken in natura aangevuld met beschrijvingen van derden, schijnt

een zekere mate van willekeur onvermijdelijk, om niet te spreken van technische moeilijkheid de varianten te beschrijven (zie bijv. de weinig zeggende aanduidingen bij no. 585 a—f) en principieel aan te nemen aanwezigheid van fouten in het materiaal.

Deze beschouwing doet echter niet af aan het feit, dat hier een waardevol materiaal bijeengebracht is, dat op gelukkige wijze beschreven en geïllustreerd wordt: een welkome samenvatting van de verouderde, verspreide en onvolledige literatuur op dit gebied.

J. Lafaurie, *Les Monnaies des Rois de France, Hugues Capet à Louis XII* (Paris-Bâle 1951) — Een nieuw boek over de reeds veelvuldig beschreven serie der Middeleeuwse munten der koningen van Frankrijk moet zich door bijzondere kwaliteiten rechtvaardigen. Na de Manuel van Dieudonné, waarin de theoretische gegevens werden samengevat en de uitvoerige Catalogue van het Cabinet de France van dezelfde, volgt thans de samenvatting van de tegenwoordige stand van de kennis, bestemd zowel voor verzamelaars als voor historici. Aan de eersten biedt de schrijver de beschrijving en uitstekende afbeelding van alle bekende typen met hun varianten van betekenis (alle toevallige afwijkingen worden in dit kader terecht terzijde gelaten), benevens waandevolle aanduidingen van de relatieve zeldzaamheid, aan de laatsten nauwkeurige dateringen en nuttige opsommingen van de in oude teksten gebruikte benamingen. Op iedere blz. wordt de lezer getroffen door de heldere formulering en de overzichtelijke indeling, maar tevens door de vele originele gedachten, die in de ogenschijnlijk dorre tabellen zijn verwerkt.

P. Berghaus, *Währungsgrenzen des westfälischen Oberwesergebietes im Spätmittelalter* (Hamburg 1951) — Als no. 1 van de door het active Museum für Hamburgische Geschichte begonnen reeks *Numismatische Studien* verscheen deze studie van principiële betekenis. Voortbouwend op de werken van zijn leermeester prof. W. Hävernich heeft schrijver de muntgeschiedenis van een klein gebied systematisch van de zijde van de geldomloop bestu-